

Grunnloven 1814

I 150 år før 1814 regjerte danskekongen eneveltig i Norge. All makt lå hos kongen. I 1814 ble nordmenn enige om at makten måtte deles, og man kom frem til en tredeling av makten inspirert av Montesquies maktfordelingsprinsipp fra den franske revolusjonen.

1. Lovgivende makt, i form av Stortinget. Stortinget møttes bare noen måneder hvert tredje år, og hadde sånn sett liten reell makt. Representantene på Stortinget ble valgt indirekte av folket.
2. Utøvende makt, i form av regjeringen. Regjeringen var samlet hele tiden og hadde derfor stor reell makt. Det var disse som styrte landet. Statsrådene ble valgt av svenskekongen.
3. Dømmende makt, i form av domstolene med høyesterett på toppen av pyramiden. Dommerne var uoppsigelige.
4. (Kongen hadde stor reell makt, han valgte jo regjeringen, hadde trippel utsettende vetorett i lovsaker og var den øverste militære leder.)

Stortinget, Regjeringen og domstolene skulle styre uavhengige av hverandre.

Alle menn over 25 år som eide fast eiendom hadde stemmerett. Dette omfattet da embetsmenn, rike byborgere og selveiende bønder; totalt 40% av alle menn. At mange bønder fikk stemmerett var revolusjonært på den tiden. Husmenn, tjenere og arbeidere hadde dog fortsatt ikke stemmerett. De stemmeberettigede stemte på valgmann, som igjen stemte på hvem som skulle sitte i Stortinget.

Embetsmannstaten 1814-1884

Tredelingen av makten fungerte ikke i praksis. Omtrent 2000 embetsmenn som utgjorde mindre enn 1% av befolkningen satt i så og si alle maktposisjoner. Embetsmennene med sin universitetsutdannelse utgjorde førstestanden - eliten. De hadde flertall i, og dermed kontroll over, både Stortinget og regjeringen. De var dommere i domstolene, sorenskrivere og prester på bygdene, ledere for departement, fylkesmenn og offiserer. Som sagt, de kontrollerte alle innflytelsesrike posisjoner i samfunnet.

Hvorfor bruker ikke bøndene stemmeretten sin?

Norge var på denne tiden et standssamfunn. Første stand bestod av embetsmenn. De hadde utdannelse, tjenere, og mye penger og innflytelse. Andre stand var rike byborgere, handelsmenn. De hadde tjent seg rike på trelast og industri, men hadde liten makt i samfunnet. Tredje stand inkluderer de selveiende bøndene. Underklassen inkluderte "resten". Tjenestefolk, husmenn, og arbeidere. Det var store forskjeller på fattige og rike i Norge, og penger inngikk også i rangeringen av mennesker. Det var innarbeidet en tankegang som gikk ut på at de rike og mektige skulle ta seg av politikken. Dessuten var det ikke hemmelige valg, slik at hvem som helst, for eksempel arbeidsgivere kunne se hva de ansatte stemte. Det var indirekte valg; man valgte valgmann som igjen valgte representanter, og disse kunne gjerne velge på tvers av stemmernes ønsker. Embetsmennene hadde altså fordel i to trinn, og disse to trinnene førte gjerne til at andre enn embetsmenn ble "filtrert ut" en ekstra gang. Dette førte til at de aller fleste stemte på embetsmennene.

Motstand mot embetsmannstaten, demokratisering

Fra 1870 ble det en sterkere motstand i samfunnet mot embetsmannsregjeringen. Opposisjon som bestov av flest bønder, men også lærere, lensmenn og lignende. Disse gruppene hadde flertall på stortinget fra omtrentlig 1870. I 1867 stiftet Søren Jaabek Bondevenn-bevegelsen som hadde sparing som sin hovedsak; lave statsutgifter og næringsfrihet. Bondevenn-bevegelsen omfattet omtrent 30000 mennesker. Dette var Norges første antydning til et politisk parti. Jaabek hadde som mål å samle bøndene, lære dem opp og komme i maktposisjon for å forandre samfunnet til et samfunn som passet bøndene bedre. Bevegelsen gikk i oppløsning fra midten av 1870-årene. Bøndene begynte å samle seg rundt Johan Sverdrup og radikale byrepresentanter. Han mente at Regjeringen måtte ta mer hensyn til Stortinget og styre i tråd med folkemeningen: "All makt i denne sal".

Det er flere grunner til denne økende opposisjonen fra omkring 1870.

1. Det store hamskiftet. Bonden ble en del av pengesamfunnet, og interesserte seg for tiltak som ikke var mulige på lokalt plan, men som var oppgaver for den moderne stat. Bøndene måtte gjøre seg til herrer i Stortinget for å få innflytelse i saker som angikk dem. Den kommunale politikken fungerte som en treningsarena for bøndene.
2. Kravet om folkestyre og demokrati. Bøndene og de rike byborgerne ble lei av å ikke ha noen reell makt.
3. "Assosiasjonsånden", aviser og folkemøter. Nye former for kommunikasjon ga bedre forutsetninger for samlet opptreden mot makteliten. Folk samlet seg i foreninger for en rekke ulike formål, noe som ga politisk trening. Aviser og folkemøter fungerte som debattfora.
4. En bedre folkeopplysning ga bedre forutsetninger for politisk aktivitet.
5. Motkulturer, bevegelser som utfordret den kulturelle eliten.
 - a. Kulturradikalismen gikk til angrep på de etablerte institusjonene i politikk, næringsliv, vitenskap og religion.
 - b. Folkehøgskolene ville forene kristendommen med en folkelig og nasjonal holdning.
 - c. Den kirkerlige lekmannsbevegelsen gikk til angrep på prestene og embetsmannsveldet i kirken. De hadde pietistiske holdninger. Denne bevegelsen ble en av de største folkebevegelsene på 1800-tallet.

Opposisjonen mot embetsmannstaten kan sees på som en koalisjon av forskjellige motkulturer, selv om bevegelsene ofte hadde motstridene meninger i noen saker. Bøndene var opptatt av å knekke embetsmannstaten, makt til folket og en demokratisering av samfunnet.

Hjertesaker, stikkord

- Nynorsk som offisielt norsk språk
- Totalt alkoholavhold
- "Ekte prester", ikke embetsmennsprester/karriereprester, lekmannsbevegelsen, pietisme, bedehus
- Satsing på norsk nasjonalkultur, ikke dansk

- Ta makten fra dommerne, juryordning, ikke dømmes av embetsmenn
- Ekstrem sparepolitikk. Ikke bevilge penger på Stortinget. (Det var krise i jordbruket, nesten naturalhusholdning, "Neibæk")
- Vekk fra latinskolen i byen, folkeskoler som var like for alle barn!

Hvordan få gjennomført dette?

Først måtte opposisjonen få kontroll over Stortinget, og deretter Regjeringen. For å få til dette allierte bøndene seg med de rike byborgerne. Lederen av bevegelsen, ble byborgeren og advokaten Johan Sverdrup.

De klarte å få kontroll over Stortinget rundt 1870, et direkte resultat av kampanjen til Jaabæk som hadde slagordet "bønder stemmer på bønder". Flertallet på Stortinget var nå bønder. De innførte møte hver år i motsetning til hvert tredje som det hadde vært. Stortinget fikk slik mer reell makt, og var mer villige til å styre.

Oppgjøret mellom Stortinget og Regjeringen

Statsrådsaken var debatten om statsrådene skulle få lov å møte på Stortinget selv om det stred mot maktfordelingsprinsippet. Rundt 1860 ønsket Regjeringen å få møte på Stortinget, men Stortinget sa nei. Rundt 1870 skifter standpunktene tvert. I 1872 vedtar Stortinget at Regjeringen må møte på Stortinget. Regjeringen går til svenskekongen og ber om at han ikke må skrive under på lovforslaget. Kongen lar være, og bruker sitt utsettende veto to ganger. Slik får han utsatt lovendringen i omtrentlig 9 år.

Man finner et smutthull i loven. Vetoretten gjaldt lovsaker, og Stortinget mente at dette ikke var en lovsak, men en grunnlovsak. 9. juni 1880 vedtar Stortinget at statsrådene må møte i Stortinget, de nekter for at kongen har absolutt veto og bryr seg ikke om å få hans signatur.

Både kongen og statsrådene nektet å godta dette. Stortinget så seg nødt til å ta i bruk riksretten for å få statsrådene til å bøye av. Riksretten var en spesialdomstol hvor en samling av Lagtinget og høyesterett dømmer. Lagtinget utgjør flertall i denne retten, og det gjør at de som har flertall på Stortinget sannsynligvis avgjør utfallet i riksretten. Dette gjorde at valget i 1882 ble viktig, det avgjorde kontroll over Stortinget og dermed kontroll i riksretten. Bøndene og Sverdrup vant valget med stor margin, og bøndene hadde nå flertall i riksretten. Nå brukte de denne spesialdomstolen til å straffe statsrådene med bøter og avskjed.

Svenskekongens makt blir undergravet, og han bestemmer seg for et statskupp. Han får hverken støtte fra sin egen regjering i Sverige, fra Bismarck i Tyskland eller statsrådene i Norge. Statsrådene i Norge aksepterte de politiske spillereglene og ville ikke undergrave det politiske systemet. I Norge bygger Venstre opp skytterlag og driver organisert våpentrening, og et statskupp ville sannsynligvis bety en borgerkrig mellom første stand og resten av folket. Svenskekongen avblåser statskuppet og ser seg nødt til å be Sverdrup om å danne regjering i 1884. Parlamentarismen er innført. Flertallet i Stortinget bestemmer hvem som skal danne Regjering, ikke kongen. I de følgende årene etableres også ordninger som mistillitsvotum (regjeringen har ikke stortingets tillit og må gå av) og

kabinettspørsmål (true med å gå av før en avstemning). Disse politiske spillereglene er aldri blitt skrevet inn i grunnloven, men regens som gyldige fordi de er blitt allment akseptert i lengre tid.

Konsekvenser av demokratiseringen

Demokratiseringen kan sees på som en stille revolusjon med stor betydning for det norske samfunnet. Maktbalansen i Norge ble bedre fordelt. Standssamfunnet ble sterkt svekket da embetsmenn ble strippet for mye av makten og alle folk ble i større grad likestilt. Parlamentarismen ble innført, noe som betød ett mer rettferdig politisk system og svekkelse av svenskekongens makt. Her kan vi se tegn til en distansering fra Sverige. Bøndene fikk gjennomført sine hjertesaker, noe som styrket nasjonalfølelsen i Norge.

Sverdrup-Regjeringen gjennomfører blant annet nynorsk som likeverdig språk, en juryordning, felles folkeskole og en utvidelse av stemmeretten. De fortsetter altså demokratiseringen og støtter en gryende nasjonalisme.

1. Nynorsk som likeverdig språk (1884)
2. Juryordning
3. Felles folkeskole (likestilling, by-latin-skolen svekket)
4. Utvidelse av stemmeretten

Venstre

Venstre bestod av en allianse mellom byborgere og bønder. Dette var en unaturlig allianse nå som deres felles fiende var borte. Dette førte til indre splittelse og Venstre ble delt flere ganger i flere partier.

Unionen med Sverige

Unionen med Sverige varte fra 1814 til 1905. Norge og Sverige hadde felles statsoverhode og felles utenrikspolitikk. Norge hadde eget Storting, Regjering, domstoler osv. Fra 1840-årene minket kongens makt i unionen og den var så og si lik null etter 1884. Det eneste unionen da hadde felles var utenrikspolitikken og avtalen om fri handel.

Tre stadier frem mot unionsoppløsningen

1. Fremveksten av norsk nasjonalfølelse, blant annet på grunn av flere tiltak av Sverdrup-regjeringen.
2. Stiftelse og utvidelse av en nasjonalistisk bevegelse som krevde uavhengighet i forhold til Sverige.
3. Stiftelsen fikk bred støtte i befolkningen, og til slutt ble politikerne tvunget til å handle. Det ble dannet en samlingsregjering, og 7. juni 1905 erklærte Stortinget kongen for avsatt og unionen for oppløst.

Sverige godtok mer eller mindre oppløsningen, en krig med tilhørende okkupasjon ville ikke tjene noen. I november 1905 kom prins Carl av Danmark til Norge for å bli konge.

Han tok navnet Håkon 7. Den nye dronningen, Maud var datter av den engelske kongen.
Valget av kongepar ga Norge en verdifull forbindelse til England.